

משמעותם הלירית והתרבותית של הגדי, השקדים והצימוקים וגלגולם משיר ערש ביידיש לשירה העברית

ניצה דורי

תקציר

המאמר בוחן את גלגוליו של שיר ערש עממי ביידיש שהיה פופולרי מאוד לפני מלחמת העולם השנייה לשירה הישראלית. את שיר ערש זה נהגו אימהות יהודיות לשיר לילדיהן והוא מביע את משאלת האם לילדה שיגדל ויהיה גדול בתורה, בשעה שהגדי הקטן והצה הנמצא מתחת למיטתו יצא לסחר של שקדים וצימוקים.

מילות מפתח: שיר ערש; גדי; שקדים; צימוקים; יידיש.

סקירת ספרות

מקורו של שיר הערש במסורת עממית שנולדה עם היווצרות התא המשפחתי ועברה מדור לדור. השיר נוצר ומבוצע בסיטואציה של מגע בין האם לילדה, שאין ביניהם מחיצה פיזית או נפשית, ומניעה אותו מתוך מטרה מוצהרת להרגיע את הילד ולהרדימו (קרסני, 2003).

ראשיתו של השיר 'שיר ערש' המתאר את הגדי ההולך למקום סחורה להביא שקדים וצימוקים בשיר ערש עממי בשפת היידיש שאימהות היו שרות אותו לילדיהן לפני השינה, ויש לו 65 גרסאות בשפה זו (גפן, 1986, עמ' 18; קרסני, תשנ"ז):

אונטער דעם קינדס וויגעלע / שטייט אַ קלאַריינס ציגעלע / דאָס ציגעלע איז געפֿאַרן האַנדלען / ראָזשינקעס מיט מאַנדלען (תחת עריסת הילד / עומד גדי צחור / הגדי נוסע לסחור בצימוקים ושקדים).¹

השיר הוא כמין פרוטוטיפוס של שירי ערש יהודיים, המסמל את עולמו הרוחני-תרבותי של היהודי המאמין, עולם המשקף חרדה להמשך קיומו השורשי והדתי של עם ישראל וכמיהה לגאולה אוטופית (קרסני, 2003). מתברר שמדובר בשיר עם ישן נושן שצוטט גם בספרות העברית, למן הרומן של פרץ סמולנסקין התועה בדרכי החיים, שהחל להתפרסם בשנת תרכ"ח (1867), ועד לתרגומים ועיבודים של נ"ה אימבר,² ח"נ ביאליק, ש' בן-ציון, של"ג, נח פינס, יעקב לרנר, אהרן ליבושיצקי ורבים אחרים. ברוך (1991) טוענת שבשיר ערש זה ובכלל בשירי הערש מסוגו נמצאת תפיסה סטראוטיפית של הילד הרך, שהוא תמים וטהור, יצור חלש שיש להגן עליו מפני כוחות הרשע. הגדי שנסע לסחור בצימוקים, בשקדים, בחרובים ובתמרים מסמל את הכמיהה לגאולה בארץ האבות, כי

1. ראו דוגמה לאחת הגרסאות בנספח 2.

2. אימבר, מחבר ההמנון הלאומי, חיבר שני שירי ערש ובשניהם מופיע הגדי העומד מתחת לערש הבן ועוסק במסחר. שיר אחד, 'הגדי', הקדיש אימבר לאימו. הוא כתב אותו בערב חג הפסח של שנת 1884, בהיותו בביירות ('בארות'), וניסה ללמוד שם שענות, וסיימו במילים: "אני נהייתי איש, והגדי נהיה – תִּיש" (הרץ אימבר, 1950, עמ' 232–233).

את הפירות היבשים הביאו מארץ ישראל והם סימלו אותה. מצד אחד יש בשיר ביטוי לתקוותה של האם היהודייה שבנה לא יצטרך לבזוז את ימיו בענייני פרנסה (כפי שכנראה עושים הוריו) ושיוכל ללמוד תורה, ומצד אחר מביעים את הגעגועים לציון הארץ המובטחת באמצעות הגדי (רו, תשל"ד).

כבר במהדורה השנייה והמורחבת של הסיפור **די קליינע מענטשעלע** (האישון הקטן), שכתב מנדלי מוכר ספרים, צוטטה גרסה של שיר זה;³ גם ברומן השירי של מנדלי, **יודעל** (1875), צוטטו כמה שורות משיר ערש זה.⁴ ביאליק פרסם את שיר הערש שלו, 'הגדי הלבן', לראשונה באודסה בשנת 1904, במקראה **בן עמי** שערך חברו ש' בן-ציון. מכאן ואילך שב השיר ונדפס במקראות עבריות רבות ובשמות רבים: 'שיר של אם', 'שירת אם' ו'תחת ערש בני', עד שלבסוף כינס אותו ביאליק (1933), שנה לפני מותו, לספרו **שירים ופזמונות לילדים** בשם 'שיר ערש',⁵ אך כמוכן עיצב את השיר בסגנונו שלו. במקום הנוסח ביידיש שלפיו 'הגדי נסע לסחור' שינה וכתב 'הגדי הלך למקום סחורה'.⁶

בשנת 1880 כתב אברהם גולדפדן (1840–1908), משורר, מחזאי, מלחין ובמאי תיאטרון⁷ את המחזה 'שולמית' ושילב בו את שיר הערש המדובר. שיריו ומחזותיו המוזיקליים של גולדפדן זכו להצלחה רבה בארץ, ושיריו ומנגינותיו שבו את ליבם של רבים. גולדפדן היה בוודאי מחובבי ציון. ארץ ישראל הייתה ציפור נפשו וכל ימיו לא חדל מלחבר לה שירי כמיהה וגעגועים, אך כף רגלו מעולם לא דרכה על אדמתה (הכהן, 2021).

שילוב שיר הערש העממי בתוך מחזהו של גולדפדן יצר מבנה ייחודי של השיר: הבית הראשון של השיר, שכולל את השיר העממי הישן, מעביר מסר של פשטות ותמימות הרמונית. לו הסתפק גולדפדן בבית זה בלבד, היו שלושת הבתים האחרים משולבים זה בזה בלי שום צרימה. אך שלושת הבתים החדשים שהוסיף חשפו עולם דימויים מודרני ושונה לחלוטין: האם מאחלת לבנה עתיד זוהר של סוחר עתיר נכסים ובנקאי מצליח, הגורף הון רב מעסקי בורסה ומסלילת מסילות ברזל. מסר 'קפיטליסטי' זה היה שונה מאוד מן היעדים שהציבו שירי הערש העבריים החדשים לדור הילדים של תקופת חיבת ציון: עלייה לארץ, שיבה לעבודת האדמה והתנערות מוחלטת מחיי מסחר. בשיריהם נאבקו חובבי ציון בדיוק במסרים האלה שעלו מ'צימוקים ושקדים'. הם ביקשו לטעת בילד העברי החדש ערכים ציוניים ולאומיים של יהודי המעבד את אדמתו במולדתו, שבה ורק בה ימצא את אושרו, גם אם לא את עושרו.

כנראה זו הייתה הסיבה שגם אחרי כמעט 75 שנה מאז נכתב השיר המקורי, שמשון מלצר שתרגם את שולמית בשביל תיאטרון 'אהל' (1957), הוסיף לו בית חמישי פרי עטו, וניסה "לתקן" בו את

3. מנדלי מוכר ספרים, **די קליינע מענטשעלע**, וילנה תרל"ט, עמ' 121. תרגום עברי: הברנש הקטן, תרגם מיידיש: שלום לוריא, כרמל, 2003, עמ' 186–187.

4. ראו: ורסס (1987), עמ' 103–106.

5. בכתבת שיר זה ביאליק הושפע משירי הערש העממיים ביידיש, שנדפסו בראשית המאה העשרים בקובץ שירי עם יהודיים ברוסיה שליקטו שאול גינזבורג ופסח מֶרֶק (1901, מס' 60–62).

6. ראוי לציין שבשירי ערש רבים האם מבטיחה מתנה לילד, וזהו מוטיב שכוח: בשיר מספרד האם מבטיחה תפוח, בשיר מאלג'יר מבטיחים לנינט עוגית קטנה אם תישן, בשיר מצרפת מבטיחים חלב, בשיר מבולגריה מבטיחים טיול, שוקולד וריבה, ובשיר ערש מאנגליה – ציפור מזמרת (קרסני, 2003).

7. וראו בנספח 3 כרזת הצגת התיאטרון "שולמית" שכתב גולדפדן ובה הושר גם השיר "צימוקים ושקדים".

הכיוון המשובש של גולדפדן: האם מתנבאת שעוללה ימאס לבסוף בקפיטליזם החזירי, ישוב לארץ אבותיו וימצא את סיפוקו בעבודת האדמה, בכרם ובניר:

אך יום עוד יבוא, תמאס בכל רוח, / תשוב תתגעגע על ארץ אבות. / תשוב אל ארץך בשיר ובשבת, / בניר, בקציר ובכפרם לעבד. / כי הגדי לעולם נשאר גדי, / ואתה הוא הגדי, יחידני / הגדי אל הכפר פוסע, / ללקט צמוקים ושקדים. / תורה ועמל הוא ידע, / נומה, בני, נומה נים!

מאין נשאב הדימוי של גדי מתחת לעריסותיהם של תינוקות?

ראשית, חשוב לציין את תחילת הופעתו של הגדי בתרבות היהודית. פוגל (2017) מדגישה שיש אינספור פעמים שהגדי מוזכר בתנ"ך, ואולם שלושה אזכורים קשורים לגדי כאשר בשלושתם מעשי מרמה הגורמים לתהפוכות ולתוצאות הרות גורל בהיסטוריה היהודית: בפעם הראשונה רבקה מרמה את יצחק בעזרת שני גדיים כדי שיעקב יוכל לזכות בברכת אביו: "לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדי עזים טובים ואעשה אתם מטעמים לאביך" (בראשית כז, ט), מעשה שמביא לידי פירוד ושנאת אחים; בפעם השנייה אחי יוסף טובלים את כתונת הפסים שלו בדם של שער עיזים ובמעשה זה מרמים את אביהם, הסבור כי יוסף נטרף. בשל מעשה זה בני ישראל יורדים בסופו של דבר למצרים; בפעם השלישית יהודה מבטיח לתמר גדי עיזים: "אנכי אשלח גדי עיזים" (בראשית לח, יז), ובשל מעשה זה נולד בן שמזרעו יוולד דוד המלך, משיח בן דוד שיביא גאולה לעם. הגדי נקשר גם לחזון אחרית הימים: "וְגַר זָאב עִם כְּבִישׁ וְנִמְר עִם גְּדִי יִרְבֶּינָה" (ישעיהו יא, ו). בימות המשיח יפסיק הגדי להיות הקורבן החלש. הוא יזכה במעמד שוויוני לחיות חזקות ממנו, שעד אז היה טרף קל בשבילן.

איך הגיע הגדי מראשית ימיה של התרבות היהודית לעריסת הילד? היו שניסו להשיב על שאלה זו, וראשון להם דב סדן (תשכ"א) שהסביר את המילה 'ציגעלע': המילה 'ציג' ביידיש היא עז, ומילת ההקטנה 'ציגעלע' היא גדי. היא התגלגלה מן המילה הגרמנית Ziegeli, שפירושה גם ביידיש לבנה קטנה, שבה השתמשו כדי לכסות גגות (בגרמנית Dachziegel ובלשוננו רעפים). בגרמניה בימי הביניים היה נהוג להכניס רעף זהב (ציגליין) כקמע לעריסת התינוק. בשיר ערש עממי בגרמנית נאמר (בתרגומו של סדן): "ישן, למטה עריסה קטנה / על הגג לבנה קטנה / הציפור הקטנה עשתה קן קטן, / ישן כל הלילה כולו". קן הציפור שבנוי מתחת לרעפי הגג, מסייע להקבלה הפואטית בין ה'למעלה' ל'למטה': כשם שהגוזל נם בקן למעלה, כך גם התינוק נם בעריסה למטה והאם שרה לשניהם. אגב כך ציין סדן כי גם הצימוד 'צימוקים ושקדים' נמצא באותם שירי ערש גרמניים לצד צימודים אחרים כמו 'צימוקים ותאנים'. הגדי נכנס אפוא לשיר הערש היהודי ככל הנראה בשל טעות תרגום: הדמיון בין המילה 'ציגל', שמשמעותה לבנה, ובין המילה 'ציגעלע', שמשמעותה גדי. כנראה במרוצת הדורות במעבר ליידיש נשאר רק רעף הזהב, וה'ציגליין' הפך ל'ציגעלה' (גדי). בחלק מן הגרסאות ביידיש מדובר בגדי זהב, שהפך אחר כך לגדי לבן או לגדי צח (פוגל, 2017). לא ברור מתי בדיוק והיכן התרחש השיבוש, שכן מדובר בשירי ערש עממיים שעברו מפה לאוזן ומדור לדור. ייתכן שטעות זו גרמה להיווצרות של עשרות שירים וכבר היה קשה לשרשה.

ייתכן גם כי הפיוט העממי לפסח 'חד גדיא' שימש מקור השראה אינסופי להוגים, לסופרים ולמשוררים עד עצם היום הזה. דוגמה לפרשנות כזו יש בהצעתו של חוקר הפולקלור, דב נוי (1986), לראות בגדי, שכביכול סוחר בצימוקים ובשקדים, ייצוג חליפי של האב שנעדר מחיי התינוק משום שהוא עסוק במסחר. כידוע, רוב שירי הערש נועדו לשירת אם. האב הלך לעבודה או

עסוק בהשגת פרנסה, ואילו האם היא שנשארת בבית ומנסה להרדים את התינוק. מדוע נבחר דווקא הגדי למלא את מקומו של האב הנעדר? משום ש'גד' בעברית הוא שם נרדף למזל, והגדי יביא מזל לעולל.

הגדי משיר הערש בגלות התגלגל גם לשירה העברית החדשה. גידול צאן הוצג בטקסי החגים בעיר ובכפר כאחד מענפי החקלאות המתחדשים: "מן הכפר מוביל העירה / בן־רועים טלה וגדי" (מילים: שמואל בס, לחן: שרה לוי־תנאי); בשירו של לוי קיפניס 'מקצות הארץ' הרועה מקיבוץ איילת מייצגת את ההתיישבות הקיבוצית בהביאה גדי למנחת ביכורים: 'אני מאיילת / אשר בגליל / רועה אני / הנה החליל. / בחליל אחלל / דלילדיל די! / ולחג הביכורים / הבאתי גדי ועוד.

מנשה גפן (1986), חוקר פולקלור ואיש קיבוץ עין המפרץ, שפרסם מחקר מקיף ומסכם על מוטיב הגדי בשירה היהודית וליקט עשרות מובאות משירים ביידיש ובעברית שבהם נכרכו הגדי והעריסה,⁸ מציין כי עיזים, תיישים וגדיים היו בלתי נפרדים מנוף העיירה היהודית (ראו למשל את הדומיננטיות שלהם בציורי העיירה של שאגאל). סביר שכאשר אימהות חשבו על בעל חיים שידבר אל לב בןן הפעוט, גדי הייתה בחירה טבעית. והיו, כמובן, הכוחות העל־טבעיים שיוחסו לבני משפחת העיזים (ראו למשל, 'מעשה העז' של עגנון, 1925, עמ' שעג–שעה, הנשען בין השאר על אגדה עממית).⁹

ומניין הגיעו השקדים והצימוקים לשיר?

ב"ספר הרוקח" מאת אלעזר מוורמייזא (1557) נכתב:

ביום שמחנכין אותו לאותיות הקודש גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. כעלות השחר יום עצרת מביאין הנערים על שם בהיות הבקר ויהי קולות וברקים ומכסים אותו תחת המקטורן מביתם עד בית הכנסת או עד בית הרב על שם ויתניבו בתחתית ההר. ונותנין אותו בחיקו של הרב המושיבם ללמוד על שם כאשר ישא האומן את היונק ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותיי. ומביאים הלוח שכתוב עליו א"בגד תשר"ק תורה צוה לנו תורה תהא אומנותי ויקרא אל משה וקורא הרב כל אות ואות מן א"ב והתינוק אחריו וכל תיבה של תשר"ק והתינוק אחריו וכן תורה צוה וכן תורה תהא וכן ויקרא ונותן על הלוח מעט דבש ולוחך הנער הדבש שעל האותיות בלשונו (סימן רצו).

לפעמים התחלף הדבש בצימוקים וכשהיו מביאים ילד ללמוד תורה, היו מחלקים לו צימוקים ואומרים: "כשם שהצימוקים מתוקים, כך מתוקה התורה על שומעיה" ככתוב בתהלים יח, ט: "תורת ה' תמימה משיבת נפש עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. פקודי ה' ישרים משפטי לב מצות ה' פרה מאירת עינים. יראת ה' טהורה עומדת לעד משפטי ה' אמת צדקו יחדו. הנחמדים מזקב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים."

וכפי שכתוב במדבר רבה יג, ב: "והיו עוסקים בתורה המתוקה מדבש, לפיכך עתיד הקדוש ברוך הוא להשקותם יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית ולהרחיצם בנחלי חלב".

מקורות אלו מעידים שמכיוון שנאמר על התורה שהיא מתוקה מדבש, במרוצת הדורות האהיבו אותה על הילדים באמצעות חוש הטעם, ונתנו לילדים לטעום דבש או צימוקים מתוקים לפני לימוד התורה כדי ליצור אצלם חוויה חיובית המקשרת דברי תורה עם טעם מתוק.

8. גפן, 1986, עמ' 12–68.

9. וכך התגלגל הגדי גם לשירה העברית החדשה, כמו למשל בשיר "שה וגדי" של מתתיהו שלם. וראו גם: דורי, 2014.

הצירוף של צימוקים ושקדים התגלגל גם ליצירות ספרותיות דומות בשם זה: הסופר ישעיהו שפיגל (1906–1990), שהיה כלוא בגטו לודז', חיבר שיר לאחר מות בתו חוה ושמו 'ניט קיין ראָזשינקעס, ניט קיין מאַנדלען' (לא צימוקים ולא שקדים).¹⁰

ברומן פולין ארץ ירוקה סיפר אהרן אפלפלד (2005) על ישראלי החוזר לביקור בעיירת הולדתם של הוריו בפולין. הוא נפגש שם עם איכרה פולנייה בת המקום, שהייתה עדה להשמדתם של יהודי הכפר. היא שרה לו (מן הסתם ביידיש, ואולי בפולנית) את 'צימוקים ושקדים'.¹¹ והמתרגמת בלהה רובינשטיין, בתו של הסופר יהושע בריוסף, פרסמה בשנת 2018 ספר הנושא את השם **צימוקים ושקדים: מבחר מאוצרות היידיש**.¹²

השיטה

המאמר ידון ברוב הגרסאות, העיבודים והתרגומים של שיר הערש ביידיש, וכן באזכורי המילים 'גדי', 'צימוקים ושקדים', בייצוגים אינטרנטקסטואליים ומבחינה כרונולוגית מהמוקדם למאוחר בשירה העברית.

ממצאים ודיון

באמצעות שירי הערש העבירה האם לילדיה את מערכת הערכים היהודית ואת מערכת הנורמות של החברה, שבה היא חיה עם משפחתה. השירים שיידונו כאן משקפים את הדרך החינוכית "והגדת לבנך" הבונה את התשתית האידיאית-הרוחנית של הילד היהודי מן העריסה (קרסני, 2003).

לשירו של גולפדן, 'צימוקים ושקדים', היו כמה תרגומים ועיבודים:¹³

גרסה ראשונה (א' גולפדן):

בבית המקדש בחדר שכוח / יושבה בת ציון אלמנה בשחורים / את בנה היחיד מניעה היא ושרה / שרה שיר ערש יפה משירים / ובצל עריסת התינוק / ניצב לו גדי מתוק / הגדי אל השוק הלך לו / הוא ייקח גם אותך / צימוקים ושקדים / נומה בני את שנתך. / יבואו ימים ומסילות הרכבת / יחצו יבשות עד קצווי עולם / שמה עומדת אימך האוהבת / אתה תהיה אז עשיר מכולם / היי לי לו לי לו / לי לו... / וגם אז עת יהיה כיסך מלא / תיזכר בשירה של אמא'ה / צימוקים ושקדים / קח נא קח נא איתך / צימוקים ושקדים / נומה בני את שנתך /

10. את הגדי התמים החליפו עתה ינשוף מצווח וזאב מיילל ומאיים. את השיר הלחין דוד בייגלמן (1897–1944), שנרצח באושוויץ, ואלה דיאמנט שרה אותו בפתיחת בית תרבות בגטו. לימים תרגם את השיר לעברית שלמה אבן שושן ואופירה גלוסקא שרה אותו. לאחרונה הקליט אותו גם הזמר יונתן רזאל בלחן חדש שכתב: <https://www.shemolam2019.com/yonathanrazel>

11. "הם האריכו בסעודה. לבסוף שרה מגדה את השיר 'צימוקים ושקדים'. היא שרה בעצימת עיניים, כמו שהיו שרים בני הכפר שהיו באים אל הוריו. יעקב היה נרגש, קם על רגליו, נישק את מגדה ואמר, 'מי תיאר לעצמו שבשידוכה עוד שמורים ניגונים כאלה.' 'יקירי,' אמרה מגדה, 'אני הייתי בביתכם יותר מאשר בבית הורי. שום דבר יהודי אינו זר לי. גופי מלא מילים וניגונים. רק אשב ואעצום את עיני, והם יצופו מאליהם'" (אפלפלד, 2005, עמ' 68–69).

12. וראו סיפור נוסף בנספח 1.

13. בהשפעת שירו של גולפדן השתרש הביטוי 'צימוקים ושקדים' בפולקלור היהודי ובספרות העברית והפך לצירוף נפוץ.

גרסה זו עומדת מתוך ניגוד לסיפור נס פך השמן. בבית המקדש בחדר שכוח נמצא פך השמן הקטן שהספיק לשמונה ימים – המשכו של הנס הוא יום חג ושמחה. בשיר של גולדפדן, יושבת בבית המקדש בחדר שכוח בת ציון אלמנה בשחורים, סימבולית לכנסת ישראל ומניעה את בנה היחיד, עם ישראל – האווירה משדרת קדורות וגלות, ההפך מיום חג, גאולה ושמחה. עם זאת האם צופה לבנה עתיד טוב יותר, שבו תהיה התקדמות טכנולוגית שתקרב מרחקים בין ארצות, ותאפשר לבנה להיות עשיר מכולם מתוך ביסוס מעמדו הכלכלי, אך היא מבקשת ממנו שגם כאשר עסקיו הפיננסיים יהיו חובקי עולם, לא ישכח את שירה, את מסורת בית אבא, את הצימוקים והשקדים משיר הערש, המסמלים את מתיקות היהדות ואת המסורת שספג בבית ילדותו.

גרסה שנייה (תרגום ונוסח עברי מאת שמואל פישר):

שן בני עצום את עיניך / עיניך יונים עצום ותשכב / מלאך יפה יגיע אליך / והוא יביאך אל חוף הזהב.
/ אי..ל..לו... / כשתגדל ותפרח ילדי שלי / את השיר אל תשכח, ילדי שלי / צימוקים ושקדים / יפרחו בגנך / צימוקים ושקדים / זאת תהיה הברכה.

פישר מוסיף לשירו של גולדפדן נופך ערטילאי ושמיימי בתארו מלאך יפה המגיע לילד הישן ומביאו אל חוף הזהב, המטפורי לארץ ישראל שיש בה תפוחי זהב וירושלים של זהב. האם מבקשת כאן מבנה שגם כאשר יעזוב את בית ההורים בגלות ויגיע לארץ המובטחת, לא ישכח את השיר המסמל את מסורת ישראל, ובעצם אותם צימוקים ושקדים שגדל עימם בבית ההורים, ימשיכו לצמוח ולפרוח גם בארץ ישראל. אותה מסורת של היידישקייט, של שיר הערש ביידיש ושל כל אותם ערכים יהודיים שהוקנו לו בילדותו, תמשיך גם בארץ.

גרסה שלישית (תרגום מאת שמשון מלצר):¹⁴

בבית המקדש באפל החדר / יושבת נוגה בת ציון לבדה. / בנה יחידה מניעה היא פסדר / ושיר היא שרה בנעימה נחמדה: / תחת ערש בני יחיד, / צחלקן לו נצב שם גדי; / הגדי ליריד הוא נוסע, / לקנות צמוקים ושקדים. / תורה ומסחר הוא יודע, / נומה, בני, נומה נים.

[...]

אף יום עוד יבוא, תמאס בכל רוח, / תשוב תתגעגע על ארץ אבות. / תשוב אל ארצך בשיר ובשבת, / בני, בקציר ובכרם לעבד. / כי הגדי לעולם נשאר גדי, / ואתה הוא הגדי, יחיד! / הגדי אל הכרם פוסע, / ללקט צמוקים ושקדים. / תורה ועמל הוא יודע, / נומה, בני, נומה נים! אף יום עוד יבוא, תמאס בכל רוח, / תשוב תתגעגע על ארץ אבות. / תשוב אל ארצך בשיר ובשבת, / בני, בקציר ובכרם לעבד. / כי הגדי לעולם נשאר גדי, / ואתה הוא הגדי, יחיד! / הגדי אל הכרם פוסע, / ללקט צמוקים ושקדים. / תורה ועמל הוא יודע, / נומה, בני, נומה נים!

גרסה זו היא גרסה מיוחדת מכיוון שהיא מבטלת את ההשוואה בין הגדי 'החומרי' לילד 'הרוחני'. אם עד כה הייתה הפרדה בין הגדי שעוסק בסחר צימוקים ושקדים ובין הילד שילמד הלכות ופסוקים, כאן אומנם הגדי עוסק במסחר, הוא קונה צימוקים ושקדים, אבל גם מלימוד התורה לא מניח את

14. התרגום של שמשון מלצר לשיר זה הוא מתוך ההצגה **שולמית** של תיאטרון "אהל". החוקר אליהו הכהן (2021) מציין כי הבית החמישי הוא תוספת חדשה שכתב המתרגם, שמשון מלצר, בשביל המחזה של תיאטרון 'אהל'. לדבריו, מלצר "ניסה ל'תקן' את הכיוון המשובש של גולדפדן: האם מתנבאת שעוללה ימאס לבסוף בקפיטליזם החזירי, ישוב לארץ אבותיו וימצא את סיפוקו בעבודת האדמה, בכרם ובניר" (הכהן, 2021, וראו נספח 3).

ידו. הגדי מסמל כאן את הילד עצמו לפי משאלת ליבה של האם ("אתה הוא הגדי, יחידי!") – שיגדל להיות אדם של תורה ועבודה, כמו הגדי. רק כאשר הרווחים הכלכליים יהיו גדולים, היא צופה שבנה ימאס בעושר וישוב לארץ אבות, מושא געגועיו. שם בארץ ישראל, הגדי לא יעסוק במסחר צימוקים ושקדים, אלא פשוט ילקט אותם מתוך הכרם, וימשיך לשלב תורה ועמל (המילה 'עמל' מחליפה את המילה 'מסחר') – בגלות עסקו היהודים במסחר, בארץ המסחר מתחלף ל'עמל'. בארץ שצריך לבנות ולהיבנות בה חשוב עמל כפיים.

שיר ערש / ביאליק (1904)¹⁵

תחת עֶרֶשׁ בְּנֵי הָרֶךְ / עוֹמֵד גָּדִי, כְּשֶׁלֶג זָה. / הַגָּדִי הֵלֵךְ לְמָקוֹם סְחוּרָה, / וּבְנֵי יִגְלָה לְמָקוֹם תּוֹרָה;
הַגָּדִי יָבִיא שְׁקָדִים וְצִמּוּקִים, / וּבְנֵי יָבִיא הֶלְכֹת וּפְסוּקִים; / הַגָּדִי יָבִיא תְּמָרִים וְחֲרוּבִים, / וּבְנֵי
יָבִיא מַעֲשִׂים טוֹבִים. / טוֹבִים וּמְתוּקִים חֲרוּבִים וְצִמּוּקִים, / דְּבָרֵי תּוֹרָה מִהֶם מְתוּקִים; / דְּבָרֵי תּוֹרָה
פִּיִּם עֲמָקִים, / דְּבָרֵי תּוֹרָה מִפִּי יָקָרִים; / יַחֲכֶם בְּנֵי וְיִכְתֹּב סְפָרִים. / יִגְדֵל שְׁמוֹ וְיֵאָרֶיף יָמָיו / וְיִהְיֶה
יְהוּדִי כְּשֶׁר וְתָמִים.

גרסה זו של ביאליק לשיר הערש הידוע שמה דגש בחשיבותם של דברי התורה. בגרסה זו בהשוואה בין הגדי לילד ובין הצימוקים והשקדים לדברי התורה, אין ספק שדברי התורה, החוכמה, כתיבת הספרים ומשאלת האם שהילד יהודי יהיה בעל ערכים הם בעלי חשיבות רבה. כדי לאזן מעט בין הילד לגדי, נוספו לגדי גם תמרים וחרובים נוסף על הצימוקים והשקדים. ובכל זאת ניצחונו ויתרונו של הילד על הגדי ניכרים בבירור. בשיר זה הגדי דומה לעזו בסיפורו של עגנון (1925), "מעשה העז", על העז האוכלת בערב חרובים מלאים דבש הנמצאים בצפת ובבוקר מביאה את חלבה העשיר למשפחה בפולין. שניהם יודעים כיצד להגיע לארץ המובטחת וליהנות מפרותיה, ומבטיחים את הקשר של היהודי בגלות לציון, אך על אף הפיתוי של החלב המתוק של העז, הצימוקים, השקדים, החרובים והתמרים של הגדי, הדמויות האנושיות הסובבות אותם מחמיצות את השעה. גם כאן הגדי דואג לחומר בשעה שהבן דואג לרוח. דברי התורה של הבן וכל הדברים הרוחניים שהוא מביא מקבילים לתמרים, לחרובים, לצימוקים ולשקדים של הגדי ומתוקים כמוהם, אך הגעגוע הוא ליהודי הכשר והתמים שיושב בגולה וכותב ספרים ולא לפירות שהשתבחה בהם ארץ ישראל. מבחינה צורנית של השיר, בתחילתו מוקדשת שורה לבן ושורה לגדי לסירוגין, ללמד אותנו שבתחילת הדרך עדיין הבן זקוק לגדי ולתזונה הפיזית שהוא מביא עימו. מאמצע השיר יש התמקדות רק בדברי התורה של הבן משום שמרגע זה הבן עצמאי ואינו זקוק עוד לגדי, אלא לדברי תורה בלבד שמהם הוא ניזון גם מבחינה רוחנית וגם מבחינה פיזית ומפרנס את עצמו באמצעות כתיבת ספרים.

פגישה לאין קץ / נתן אלתרמן (1938)¹⁶

עד קצוֹי העֶצֶב, עד עֵינֹת הַלֵּיל / ברחובות ברזל רִיקִים וארוֹכִים, / אלוהי ציוֹנִי שאת לעוללִיךְ,
/ מעוֹנֵי הָרֶב שְׁקָדִים וְצִמּוּקִים.

15. מעניין לציין ששולמית לפיד בוחרת בגרסה זו ברומן שלה "חוות העלמות" המתאר את ראשית היישוב בארץ ישראל: "בחוף חושך, אור ירח בלבד, ומן המטבח הרחוק נשמעת שירה. שלושה-ארבעה קולות. 'תחת ערש בני הרך / גדי עומד לבן וצח, / הגדי ילך לקנות סחורה, / ובני ילך ללמוד תורה...' (לפיד, 2006, עמ' 104).

16. נדפס לראשונה בספר **כוכבים בחוץ** (אלתרמן, 1938). לחן: נעמי שמר.

נתן אלתרמן לא מעבד, מתרגם ויוצר גרסה משלו לשיר הערש ביידיש, אלא לוקח רק את שני האלמנטים המרכזיים בו – שקדים וצימוקים ומביא אותם ישר לעוללים לא באמצעות הגדי, אלא באמצעות דמות בשר ודם. מיהי מושא השיר? אישה אהובה? השירה? ארץ ישראל? השאלה נשארת פתוחה. אך ההבדל בין שיר זה לעיבודים, תרגומים וגרסאות אחרים של אותם שקדים וצימוקים שהתגלגלו משיר הערש ביידיש הוא שבכל השאר הילד שגדל והפך לאיש לא סבל מעוני: הוא עסק במסחר, כתב ספרים, עבד בכרם או שהגדי סיפק את כל מחסורו. בשירו של אלתרמן הדובר בשיר מביא שקדים וצימוקים על אף עוניו, ולכן ההקרבה, המתנה שהוא מביא יקרה ומערכת יותר. נוסף על כך המאמץ להבאת אותם שקדים וצימוקים בשיר זה גדול יותר – הדובר מרחיק עד קצווי העצב, עד עינות הליל ופוסע ארוכות ברחובות ברזל ריקים.

שיר נס השיר / אורי צבי גרינברג (1953)

עד כמה חלחל שירו של גולדפדן לתוך הספרות העברית החדשה יעיד שירו של אורי צבי גרינברג, 'שיר נס השיר', שנכתב ב-1953 ובשנים האחרונות אף נלמד כחלק מתוכנית הלימודים לקראת בחינות הבגרות בספרות. כך כתב אצ"ג ב'שיר נס השיר' (בית רביעי מתוך השיר):

הָאֵם אֵינֶנָּה, לֹא אָדַע מְקוֹם עֶפְרָה / אֶךְ טְבוּעָה הִיא בְּמַהוּתִי בְּכֶסֶף שִׁיבְתָּהּ וְתַמַּת הַנְּעָרָה. / וְשִׁיר הָעֶרֶשׁ עַל גְּדִי הָהוּב / שְׁנִסְעָה לְסַחֵר מְגָדִים / צִימוּקִים וְשִׁקְדִים וּוְרָדִים / הוֹמָה בְּלֵב כְּכַנְיָה – נְגוּנָיו שֶׁל הָאֵב.

הינה כי כן, שיר הערש הגלותי שבמקרה זה הושר דווקא בפי האב הנעדר מגרסאות קודמות של השיר, הומה בלב הילד כאגם הכנרת, סמלה של ארץ ישראל החלוצית.¹⁷ נוסף על הילדות והטבע הדובר מדבר על הוריו כמקור לשירתו. הוא מספר על אימו שמקום קבורתה אינו ידוע לו, אך זיכרונה טבוע בתוך תוכו ("בְּמַהוּתִי"). הוא זוכר אותה כשהייתה נערה תמה וכאשר זָקְנָה חוטי כסף זרקו בשערה. הוא זוכר את שירי הערש ששרה לו על גדי זהב שמכר צימוקים ושקדים. זוהי רמיזה אינטרטקסטואלית לשיר ביידיש. שתי השורות הראשונות בבית זה מתחרזות: "עֶפְרָה"; "נְעָרָה", אולי כדי לרמוז כמה רע היה גורלה של אימו שמתה בגיל צעיר. אותו שיר ערש עדיין נשמע באוזני הדובר כמו ניגוניו (זמירות חג) של אביו בשבתות וחגים. כשהוא נזכר באביו, הוא נזכר גם במאכלים שאהב האב ואת צערו על "גלות השכינה" – על העובדה שצעירים רבים הלכו אחרי ההשכלה או אולי על כך שהשכינה שגלתה לא עזרה ליהודים בפוגרומים. (אצ"ג עצמו ניצל כילד מפוגרומם שהתרחש בעיר הולדתו.) בשלוש השורות האחרונות של השיר חוזרות המילים "הָאֵב", "אוהב", "אהב", "כואב", "כָּאֵב", "כָּאֵב". המילה "אב" הופכת למילה מנחה המדגישה את חשיבות דמות האב בחייו. משחק המילים מבליט את דמות האב: את המאכלים וריחות הבשמים שאהב וגם את כאבו על "גלות השכינה".

השיר מעביר את הקורא לאווירה של געגוע אל עבר חם ואוהב לעומת מציאות של יתמות, עצב ובדידות (האם שאיננה, האב שכאב). געגוע אל מה שאיננו עוד ורצון לחזור אל העבר שנראה כה

17. האב הנעדר הוא מוטיב אוניברסלי בשירי ערש, לרבות שירי ערש יהודיים. האב הנעדר הוא גורם מרכזי בתיאור מצוקותיה של האם. סיבות רבות להעדרו: הוא יצא לפרנסתו אם ליד הבית או במרחקים; הוא יצא ללמוד ולהרבות חוכמה; הוא נטש את האם ונעלם או שהלך לעולמו. האב הנעדר הוא נוכח "מוחשי" בשירי הערש – הוא הדמות הראשית המשתלבת בכל רכיבי המרקם התמטי (קרסני, 2003).

יפה הם תפיסה רומנטית ההופכת את הכאב למושג של יופי.¹⁸ השיר מעביר לקורא את מקור השראתו של המשורר: הגעגוע לעבר, לילדות ולחום לעומת המציאות הקשה של יתמות, עצבות ובדידות. געגוע אל מה שהיה ואיננו עוד, אל המראות הראשונים שעיצבו את דמותו כמשורר. נס השיר מתחולל כאשר המשורר מצליח לגעת באותן נקודות.

אהוד מנור / השיר של אמא (1975)

שירו של אהוד מנור, 'השיר של אמא' הוא השיר האחרון בממצאים ובו מהדהד שיר הערש ביידיש: *זֶה הַשִּׁיר שֶׁאִמָּא / שָׁרָה לִי מִזְמָן, מִזְמָן / שִׁיר עַל גְּדִי קָטָן / גְּדִי שֶׁל יְלָדִים / שֶׁיָּבִיא לִי צְמוּקִים וְשִׁקְדִים / גְּדִי קָטָן תָּמִיד אֵתִי / מִתַּחַת מְטָתִי / לֹחֵשׁ לִי "לִילָה טוֹבָה".*

בשיר זה הגדי מקבל האנשה נוספת – הוא 'גדי של ילדים' שגם מדבר בשפתנו ולוחש לילד 'לילה טוב'. לאהוד מנור שירים מספר שהוקדשו לבני משפחה: 'אחי הצעיר יהודה' נכתב לאחיו שנפל במלחמה, 'מי אוהב את השבת' ו'האמא הכי נהדרת'. לבקשת הזמרת ריקי גל שחוותה גירושין בין הוריה ופרדה מאימה, כתב מנור את השיר הבא:

אמא, / שיר הערש ששרת מזמן רודף אותי, לאן אברת, לאן? / אילו יכולתי, הייתי שוכחת איך באתי לכאן. / [...] / אמא, / אמא, / איך בדמי, בעמקי נשמתי, דעתך נחושה. / אמא, / אמא, / את וגם אני, בשנאה ואהבה, בין כוח וחולשה. / אמא, / איך רציתי שתחבקי ותלטפי ותאמיני בי, / אילו יכולתי הייתי עוקרת אותך מליבי...

לאהוד מנור המשפחתי והחם, שחוה כילד אם אוהבת השרה לו שיר ערש לפני השינה והוא מתרפק עליו בבגרותו כמשורר, היה קשה עם סיפור הניכור ההורי שחוותה ריקי גל, ועל כן כתב לה שיר מרגש זה. נוסף על כך הווייתו הארץ ישראלית של מנור מקשרת את הגדי לאו דווקא לארצות הגולה: שנת כתיבת השיר מוכיחה שהגדי בשיר הערש מהגולה לא נשאר רק כזיכרון רחוק, אלא יש בו כמיהה לנוף הכפרי של ארץ ישראל (מנור הוא יליד המושבה בנימינה), לחגים החקלאיים הקדומים, לחג הגז מתוך שאיפה להתערות בנופיה הפסטורליים ולחזק את הזיקה לאתוס המקראי של רעיית צאן ולאתוס החלוצי שבין האדם למקום.¹⁹

סיכום

עם התבססות היישוב השתנה תפקידו של הגדי. כמיהות לגאולה שיוצגו בדמות הגדי בשירי הערש הומרו בדימוי ארצי שהיה בשירי הרועים לאחד מסממני המציאות המתחדשת וההתערות בקרקע המולדת. שיר הערש העממי היהודי 'תחת ערש התינוק' היה נפוץ במזרח אירופה. מוטיב הגדי או הגדייה שמתחת לעריסת התינוק התגלגל לשיר ערש נפוץ ולשירה האומנותית גם בתרבות העברית החדשה. גרסאות מגוונות של השיר הופיעו במקראות, בעיתוני הילדים, באיוריהם ובשירי הזמר. כמה מהן סימלו כמיהה לגאולה ותקווה לחידוש הימים כקדם בארץ האבות (גפן, 1986).

18. ראו בהרחבה באתר כפר הנוער אלוני יצחק: <https://a-y.org.il/> לחומר-לימוד/ספרות/שירה/שירת-המאה-העשרים/שיר-נס-השיר-אורי-צבי-גרינברג/

19. וראו בהרחבה על שני אתוסים אלו במאמרה של מיכל סדן (2014).

מאמר זה הוקדש לבחינת מעמדו, סוגיו, דרכי מימושו ומשמעותו הלירית-תרבותית של שיר הערש "תחת ערש בני הרץ". שה, גדי ורועה חוזרים ומופיעים ביצירה העממית בכל התקופות כחלק מ"תמונת המולדת המטולטלת" שנשאו ושימרו היהודים לדורותיהם (נוי, 1963, עמ' 20) והוא מתואר כאן בליריקה של המוען המבוגר הנזכר בילדותו.

נמצא כי הנושא המשותף לכל האימהות בכל הדורות הוא חינוך הדור הצעיר, וכי האידיאלים הרוחניים והחינוכיים שהדריכו את האימהות בייעוד זה הם אותם אידיאלים. ההבדלים ביניהן נובעים מהמרחבים המגוונים שהן חיו בהם, ומתוך כך גם מזיכרונות היסטוריים הקשורים במרחבים אלה (קרסני, 2003). כמו כן נמצא כי כל המשוררים כותבים פרפרזה על השיר בעת שהם משנים אותו לעיבוד משלהם כדי שיתאים לתקופה ולהלך הרוח שבו הם נמצאים בשעת כתיבת השיר, אך לכולם שיר הערש המקורי נושא עימו זיכרון ילדות חיובי ומעצים.

רשימת מקורות

- אלעזר בן יהודה מגרמייא (1557). **ספר הרוקה**.
אפלפלד, א' (2005). **פולין ארץ ירוקה**. כתר.
אלתרמן, נ' (1938). **כוכבים בחוץ: שירים**. יחדיו.
ביאליק, ח"נ (1933). **שירים ופזמונות לילדים**. דביר.
ברוך, מ' (1991). 'מי מרדים את מל'. בתוך ע' גבל (עורכת), **ילד אז – ילד עכשיו: עיון משווה בספרות ילדים: בין שנות ה-40 לבין שנות ה-80** (עמ' 47–68). ספריית הפועלים.
גינזבורג, ש' ומרק, פ' (1901). **יידישע פֿאָלקסלידער אין רוסלאַנד**.
גפן, מ' (1986). **מתחת לעריסה עומדת גדיה: בנתיבי הזמר היהודי: מסות ומחקרים**. ספריית הפועלים.
דורי, נ' (2014). שירי רועים כמייצגי מהפיכה תרבותית ואמנות צלילית. **הפנקס: כתב עת מקוון לספרות ותרבות ילדים**. <https://ha-pinkas.co.il/> שירי-רועים-כמייצגי-מהפיכה-תרבותית-ואמנ/הכה, א' (2021, 12 בפברואר). שירי הערש בימי העלייה הראשונה: צימוקים ושקדים (ב). **עונג שבת (עונ"ש)**. https://onegshabbat.blogspot.com/2021/02/blog-post_12.html
ורסס, ש' (1987). **מנדלי עד הזו: סוגיות בהתפתחות הסיפורת העברית**. מאגנס.
לפיד, ש' (2006). **חוות העלמות**. כתר.
מנדלי מוכר ספרים. (2003). **הברנש הקטן** (ש' לוריא, מתרגם). כרמל.
נוי, ד' (1968). פולקלור העדות בישראל. בתוך מ' זמורה (עורכת), **יסודות מזרחיים ומערביים במוסיקה בישראל: דיוני כנס קומפוזיטורים, מוסיקולוגים, מבצעים, מבקרים ומורי מוסיקה, שהתקיים בבית דניאל, בזכרון יעקב, בימים 15, 16, 17 באפריל שנת 1962, י"א, י"ב, י"ג, בניסן תשכ"ב** (עמ' 2–8). המכון למוסיקה ישראלית.
נוי, ד' (1983, 28 בספטמבר). "בני יגלה למקום תורה". **דבר**, עמ' 19.
הרץ אימבר, נ' (1950). **כל שירי נפתלי הרץ אימבר**. מ' ניומן.
סדן, ד' (תשכ"א). שקדים וצימוקים. **מחניים**, נג, 124–130.
סדן, מ' (2014). בעקבי הצאן – רועה וצאן בתמלילי שירי הזמר העבריים. בתוך מ' וולפה, ג' כ"ץ וט' פרילינג (עורכים), **מוזיקה בישראל** (עמ' 295–325). מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
עגנון, ש"י (1925). **מעשה עז** (ז' רבן, מאייר). הגנה.

פוגל, ש' (2017). **שירי ערש – בעלי חיים הנכנסים למיטת הילד כהשתקפות של תפיסת החברה הישראלית את עצמה**. <http://www.shimona.co.il/2017/03/10/6>
 קרסני, א' (תשנ"ז). מן העריסה אל העקידה: על גלגולו של שיר. **שאנן**, 3, 101–118.
 קרסני, א' (2003). שירי ערש כמפגש בין עדות ישראל. **עיון ומחקר בהכשרת מורים**, 9, 65–87.
 רובינשטיין, ב' (מתרגמת). (2018). **צימוקים ושקדים: טעימות קטנות מתוך אוצרות היידיש וספרותה** (נ' בראל, עורכת). משכל.
 רוז, ה' (1974). על שירי ערש. **הד הגן, לח**, 439–447.

נספחים

נספח 1: צימוקים ושקדים²⁰

ערב אחד שאלנו את סבא: "האם זכית פעם לראות את אליהו הנביא?"
 "מעולם לא ראיתי את אליהו הנביא", ענה. "לא במוצאי שבתות, לא בלילות הסדר, ולא בחגים אחרים. אבל יודע אני שהוא היה מגיע לכאן, כמו לכל בתי ישראל במוצאי שבתות ובלילות החג."
 וסבא ידע מה שהוא אומר!
 בסתר ליבי חושד אני בסבא שהוא ראה גם ראה את אליהו, כשהיה סר לבית. ומי יודע, אולי גם החליף עימו דברי תורה. ומדוע אינו מודה בכך?
 אין ספק שסבא יודע מה שהוא עושה.
 ליבי אמר לי שגם אני ראיתי אותו. אלא שהייתי ילד ולא ידעתי מה ראוות עיניי.
 ומעשה שהיה כך היה:
 רוכל היה בעירנו, שהיה מוכר צימוקים ושקדים. והייתה לו חנות, וכל סחורתו לא הייתה אלא שני שקים מלאים צימוקים ושקדים, והיה מחזר עימם מבית יהודי לבית יהודי. וכשהיה נכנס לבית היה פותח בשיר...
 שיר על גדי ועל ילד יהודי. הגדי מוכר סחורה. צימוקים ושקדים. והילד לומד תורה.
 אותו רוכל, ר' דן, היה נכנס לביתו של סבא בכל מוצאי שבת בעת שכל בני הבית היו יושבים ואוכלים שקדים וצימוקים שקנינו מר' דן, ושרים את שיריו.
 אמא אהבה את שיריו. וביותר את השיר על הגדי והילד היהודי, והיא הייתה שרה לנו את השיר בלכתנו לישון. והוא היה נשזר בחלומותינו, במשך השנים נשכחו המילים אבל הנעימה הייתה מתנגנת מעצמה בעת שהייתי יושב ולומד תורה.
 שונה אחת כשעליתי לירושלים, ישבתי כל הלילה בט' באב על הרצפה, מול אבני הכותל המערבי אמרתי קינות ופרקי תהלים. לידי ישב אדם שדומה היה לר' דן הרוכל, שהיה מוכר צימוקים ושקדים בעירנו. אמרתי לו שלום והחזיר לי שלום, וסיפר לי שהוא איש ירושלים.
 האיש ידע סיפורים רבים ואגדות נפלאות על חורבן ירושלים, וכך סיפר:
 "לאחר החורבן היה רוכל אחד ביהודה, שעסק במכירת חיתולים לתינוקות. היה הרוכל עובר מעיירה לעיירה ומכפר לכפר וקורא בקול: "חיתולים! חיתולים!" וכשקרא חיתולים חיתולים – התחיל קולו לזמר, והנעימה היתה נעימתו של ר' דן שהיה שר ומכריו "צימוקים ושקדים".
 הבטתי שוב בפניו ושאלתי אותו: "האם אינך מוכר לפעמים צימוקים ושקדים?"
 "לפעמים", הודה. "לפעמים, מבין אתה, אני מוכר כל דבר הנחוץ לילדים. פעם צימוקים. פעם שקדים ופעם חיתולים."
 "אולי היית נושא את השקים על גבך?" הוספתי לשאול.
 "הייתי נושא כל משא למען ילדי ישראל, הרי ילדים הם תקוות עמנו ומהם ייצא משיח. ויש לשמור עליהם מכל משמר..."

20. כהנא, ש"ז (ח"ת). **כמעין המתגבר: יצירתו של הרב ד"ר ש"ז כהנא ז"ל**. <http://moreshet.co.il/kahana/>
 =tavnit2.asp?x=600&kod_subject=1700&kod_subjectm=1715&pg

משמעותם הלירית והתרבותית של הגדי, השקדים והצימוקים וגלגולם משיר ערש ביידיש לשירה העברית

הייתי נרגש מאוד, רציתי לשאול אותו עוד שאלות רבות אבל הוא שקע בספר הקינות ויותר לא דיבר דבר. מאז הייתי שבו והולך לכותל ומחפש את הרוכל, שפניו היו דומים כל כך לפניו של ר' דן הרוכל, שהיה מגיע לביתנו במוצאי שבתות. אבל שוב לא פגשתי בו. לפעמים, אני חושב, שאותו איש שפגשתי ליד הכותל ור' דן – לא היו אלא איש אחד. ומי יודע אם לא היה זה אחד מתלמידיו של אליהו הנביא, ואולי היה זה אליהו בכבודו ובעצמו.

נספח 2

א-ל-י-ה-ל-י-ו-א בידנע קינד ,
 וועה איז דער פאטער וועה איז ווינד !
 אינעמאל אין ווינעלע
 לייגט א קלאהר ווייס צינעלע .
 צינעלע קע ! צינעלע קע !
 גיט-זשע זכריא גיט זשע וויין ,
 בייסט דאך עלענט וויא א שטיין .
 צינעלע קע ! צינעלע קע !
 וויסט איז פינפטער איז דיין וועלט ,
 לייג-זשע שטייט הינגער איז קעלט .
 צינעלע קע ! צינעלע קע !
 דארט אין דרויסען הער נאר הער ,
 וואנט א וואלף , ברוקט א בער
 צינעלע קע ! צינעלע קע !
 ליידיג , ליידיג איז דאס ווינעלע
 גיטקא , גיטקא מיין ווייס צינעלע !
 א-ל-י-ה-ל-י-ו-א בידנע קינד ,
 וועה איז דער פאטער וועה איז ווינד !

נספח 3

כרזת 'שולמית' בתיאטרון 'אהל' (1957). איירה: צילה בינדר.

